

HRONIKA — CHRONICLE

Seminārs *Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā – pētniecības aktualitātes un problēmas*, 2018. gada 12. janvārī

2018. gada 12. janvārī Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē notika jau astotais starptautiskais seminārs „Latviešu raksti un raksti Latvijā 16.–19. gadsimtā — pētniecības aktualitātes un problēmas“. Starpdisciplinārajā seminārā piedalījās valodnieki un literatūrzinātnieki, kas stāstīja par saviem jaunākajiem atradumiem un pētījumiem. Savus darbus prezentēja dažādu paaudžu pētnieki, kas pārstāvēja Latvijas, Lietuvas, Krievijas un Zviedrijas augstskolas un pētniecības iestādes. Semināru ar uzrunu un laba vēlējumiem atklāja LU HZF dekāne prof. Ilze Rūmniece.

Prezentāciju daļas ievadā vairāki pētnieki informēja par jaunatklātiem vai mazāk zināmiem senajiem latviešu tekstiem un to eksemplāriem dažādās Eiropas bibliotēkās. Latvijas Nacionālās bibliotēkas pētnieces Ināras Klekeres ziņojums „Hāzentētera tēvreizes publikācijas S. Minsterā *Kosmogrāfijas* izdevumos (1550–1628)“ bija veltīts senākā mūsdienās pieejamā drukātā teksta latviešu valodā — t. s. Hāzentētera tēvreizes — 1550. gada pirmiespiedumiem Sebastiāna Minsterā (*Sebastian Münster*, 1488–1552) *Kosmogrāfijas* latīņu un vācu valodā klajā laistajos izdevumos. Lielo Eiropas bibliotēku (pirmām kārtām Bavārijas Valsts bibliotēkas Vācijā) digitalizētie seniespiedumu krājumi ļauj izsekot arī latviskā teksta paraugiem ne tikai vēlākajos 16. gs. otrās puses un 17. gs. pirmās trešdaļas izdevumos vācu un latīņu valodā, bet arī populārās enciklopēdijas tulkojumos franču, itāliešu un čehu valodā. Vienkopus savākt tik daudz izdevumu dažādās bibliotēkās glabātos eksemplārus būtu ļoti sarežģīti, tāpēc ziņas par latvisko tekstu dažādos pētījumos ir nepilnīgas. No bibliogrāfijā (ko tomēr nevar uzskatīt par absolūti precīzu) apzinātajiem 34 *Kosmogrāfijas* izdevumiem, vairums referentei ir bijis pieejams, tikai vienā no tiem (1554. g. izdevumā čehu valodā) latviskais teksts nav atrodams.

Viļņas Universitātes doktorante Ernesta Kazakēnaite (*Ernesta Kazakēnaite*) savā referātā „Par dažiem (ne)zināmiem latvisku grāmatu eksemplāriem Lundā un Kopenhāgenā“ stāstīja par latviešu grāmatu eksemplāriem divās bibliotēkās, pievēršot uzmanību tiem, kas nav pieminēti katalogā *Seniespiedumi latviešu valodā* (1999) vai tā sagatavošanas laikā nav bijuši atrodami. Šādu grāmatu skaits minētajās bibliotēkās ir ievērojams — 39. Tostarp Lundas Universitātes bibliotēkā ir arī Georga Manceļa *Das Haus-, Zucht- und Lehrbuch Jesu Syrachs* (1671; SLV: 29), kuras eksemplāri līdz šim nav bijuši zināmi. Pētniece arī secināja, ka t. s. Glikā rokasgrāmatas 1689.–1690. g. konvolūts (SLV: 66, 67, 71, 72) nekad nav bijis Lundas Universitātes bibliotēkā — tas visdrīzāk ir pārpratoms, jo B. Jēgera citētajā K. Draviņa rakstā konkrēta grāmata nav pieminēta. Arī

Kopenhāģenas Karaliskajā bibliotēkā grāmatu latviešu valodā ir daudz. Referātā uzmanība tika pievērsta divām no tām: H. Ādolfija *Anleitung zur lettischen Sprache* (1685) un G. Manceļa *Lang=gewunschte Lettische Postill* (1699), kas piederējušas H. F. Temleram, vecākās latviešu un lietuviešu valodas salīdzināmās vārdnīcas sastādītājam.

Everita Andronova (Rīga / Pēterburga) stāstīja par diviem nesen zinātniskajā aprītē ienākušiem tekstiem. Vispirms viņa pievērsās katoļu rokasgrāmatas *Agenda Parva* (1622), kuras eksemplāra atrašanās vieta beidzot ir atkal zināma, tekstiem latviešu valodā. Šajā avotā ir 17 ierakstu vietas latviešu valodā, kopā ap 500 vārdformām. Pētniece piekrita A. Augstkalna minējumam, ka „Latviešu teikumu valoda līdzīga pazīstamajām Elgera grāmatām; Elgers jau laikam būs pats autors“. To apliecina ne vien grafētikas īpatnības (līdzība starp 1621. g. dziesmu grāmatu un AP), bet arī atsevišķu leksēmu lietojums vai to grafiskā atveide (*mylyb*). AP tekstam raksturīga leksēma *dzigošana* (*dzygoßen* 2x), kas seno rakstu korpusā līdz šim ir sastapta 2 avotos — *Catechismus Catholicorum* (1585) un *Geistliche Catholische Gesänge* (1621). Pētniece uzsvēra, ka vēl joprojām: „nepieciešams plašāks un dziļāks pētījums par G. Elgera valodu un rakstību“ (Grabis 1985). Seno tekstu korpusam vēl jāpievieno gan G. Elgera evaņģēliju un epistulu rokraksts (Draviņš 1961–1976), gan iespēstie darbi. Tikai tad veidosies kopaina par G. Elgera devumu latviešu valodas vēsturē.

Otrs E. Andronovas aplūkotais avots arī varētu būt saistīts ar G. Elgera lingvistisko mantojumu un tā tālāku izmantošanu. 2017. g. novembrī Krievijas Nacionālās bibliotēkas Retumu nodaļā Valodniecības pētījumu institūta līdzstrādnieks Aleksandrs Ļevičins pasūtīja vārdnīcas svešvalodās, saņemot kaudzi mapju, citu starpā — tādu, uz kuras rakstīts *Dictionaire Finois*. Tomēr šis rokraksts izradījās latviešu–poļu vārdu saraksts. Tas drīzāk ir vārdnīcas uzmetuma melnraksts — sašūtas burtnīcas, lapas ir sadalītas slejās, daudzviet ir tukšumi. Visticamāk, lasīta kāda vārdnīca, no kuras izrakstīti latviešu vārdi ar poļu tulkojumu, reizēm minēta arī latīņu valoda. Par to, ka materiāls ir ticis ekscerpēts, liecina fakts, ka latviešu leksēma var atkārtoties pēc kādām rindīņām vēlreiz, bet ar citu tulkojumu. Vismaz viens no šī rokraksta avotiem varētu būt G. Elgera vārdnīca *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum* (1683), bet, lai to noskaidrotu un precizētu, nepieciešams pārlasīt un atšifrēt visu materiālu.

Mindaugs Šinkūns (*Mindaugas Šinkūnas*) no Lietuviešu valodas institūta savā referātā „Senuju raštu automatīnē transliterācija paieškos sistēmoms“ pievērsās aktuālai problēmai — kā izveidot dažādu un atšķirīgu seno rakstu automatisku transliterāciju, lai to būtu iespējams veiksmīgāk izmantot meklēšanas sistēmās.

LU Latviešu valodas institūta pētniece Anna Frīdenberga stāstīja par „Darinājumu grupu ar vārdiem *laime* un *nelaime* senajos tekstos“. Referātā viņa

aplūkoja vārdu *laime* un *nelaime*, kā arī ar tiem saistītās darinājumu grupas lietojumu 16. un 17. gadsimta rakstu avotos. Vienas vārddarināšanas ligzdas vai darinājumu grupas vārdi ar negatīvu konotāciju reliģiskajos tekstos ir lietoti krietni biežāk, piemēram, tādiem vārdu pāriem kā *nelaime* : *laime*, *nelaimība* : *laimība* negatīvajam vārdam ir daudzkārt lielāks vārdlietojums, turklāt tiem senajos tekstos ir daudz nozīmju nianšu. Vārds *nelaime* ir ļoti raksturīgs 17. gs. reliģiskajos tekstos. Rodas jautājums par vārdu *nelaimība* 'nelaime', kāpēc tas ir lietots paralēli vārdam *nelaime*, turklāt ar identisku nozīmi. Jāpiezīmē, ka vārds *nelaimība* senajos rakstu avotos konstatēts agrāk. Iespējams, tāpēc, ka darinājumi ar *-ība* 16. gs. beigū un 17. gs. tekstos tikuši ļoti aktīvi lietoti, šis modelis ir produktīvs abstraktu jēdzienu un īpašību nosaukumu darināšanā. Vārds *nelaime* bieži lietots G. Manceļa tekstos, viņa sprediķos sastopami raksturīgi vārdu savienojumi un frazeoloģismi, piemēram, *nelaimes=putnis*, *nelaimes=biķeris*, *nelaimes=vilna*.

Semināra otro daļu iesāka Viļņas Universitātes docents Jurģis Pakerys (*Jurgis Pakerys*) ar referātu „Perifrastiskie kauzātīvi latviešu 17. gadsimta tekstos“. Tajā viņš runāja par perifrastiskajām kauzātīvajām konstrukcijām ar darbības vārdu *likt* dažādos 17. gs. tekstos. Balstoties uz Bībeles tekstiem citās valodās, referents atklāja, kā būtu iespējams šķirt divas *likt* nozīmes: faktitīvo ('piespiest') un permisīvo ('ļaut').

Papildinājumus savam iepriekšējam pētījumam par Kaspara Elversa vārdnīcas *Liber Memorialis Letticus* (1648) LU LAB esošo atšķirīgo fragmentu prezentēja Pēteris Vanags (Rīga / Stokholma) referātā „Vēl par Kaspara Elversa vārdnīcas (1634/1648) pirmo variantu“. Vispirms uzmanība bija veltīta Elversa vārdnīcas avotiem. Analīze rāda, ka autors izmantojis G. Manceļa vārdnīcu *Lettus, Phraseologia Lettica* (1638), K. Firekera vārdnīcas *Lettisch-deutsches Wörterbuch* manuskriptu (17. gs. beigās), Bībeles tulkojumu (1685–1694), anonīmo, bet L. Depkinam piedēvēto, četru valodu vārdnīciņu *Wörterbüchlein* (1705), kā arī paša vāktus materiālus. No tā izriet, ka vārdnīca ir sastādīta starp 1705. un 1734. gadu, kad pirmais variants iesniegts tipogrāfijā. Diezgan ievērojamās atšķirības starp vārdnīcas pirmo variantu (1734?) un tās gala versiju (1748) varētu skaidrot ar vairākiem iemesliem: vārdnīcas manuskripts ilgāku laiku nogulējis tipogrāfijā; vārdnīca iesniegta tipogrāfijai pēc ilga pārtraukuma kopš sastādīšanas; autors un iesniedzējs nav viena un tā pati persona.

LU Latviešu valodas institūta direktore Ilga Jansone savā referātā „Formants *-ing* 17.–19. gadsimta apelatīvos un onīmos“ analizēja šī formanta lietojumu dažādos 17.–19. gs. avotos. Seno tekstu korpusā ar *-ing* (bez sekojoša cita burtā) konstatēti 90 vārdlietojumi (galvenokārt 16. gs. beigū un 17. gadsimta tekstos). 19. gs. onīmos — īpaši uzvārdos — izskaņa *-ing* ir sastopama atšķirīgā daudzumā. Piemēram, Salacas draudzes Ainažu privātmuižā (1826. gada Vidzemes dvēseļu revīzijas materiālos) no 13 uzvārdiem seši ir ar izskaņu *-ing*.

Citās muižās to var nebūt vispār. Kopumā fiksēti 2800 onīmi, kas ir 7% no visu 1826. gada dvēseļu revīziju materiālos fiksēto skaita. Tā kā formants *-ing* sastopams lejasvācu valodā, viduslejasvācu valodā un citās vācu valodas varietātēs, iespējams, ka latviešu valodā to ieviesuši vāciski runājošie pirmo latviski rakstīto tekstu autori, kā arī muižu un draudžu rakstveži un muižu īpašnieki. Latviešu valodā formantam *-ing* visbiežāk atbilst izskaņa *-inš*.

Ilggadējā LU asoc. profesore Dzintra Paegle referātā „19. gs. sprediķi latviešu valodā LVVA materiālos“ iepazīstināja ar Evaņģēliski luteriskās baznīcas 19. gs. vidus vizitācijas sprediķu saturu un ortogrāfiju. Viņa analizēja Ērgļu mācītāja Frīdriha Vilhelma Veiriha (1788–1874) sprediķi, kas „turēts“ 1850. gada 9. augustā, Mālpils mācītāja Oto Roberta fon Klota (1808–1876) sprediķi, kas lasīts 1851. gada 11. oktobrī, un Suntažu mācītāja Emīla fon Lopenoves (1820–1897) sprediķi, kas lasīts 1851. gada 25. vai 26. septembrī. Īpaša uzmanība tika pievērsta O. R. Klota sprediķim. Te kalpošana Dievam tēlota dzejiski, gaišās krāsās tā salīdzināta ar zemnieku nodarbošanos — zemes aršanu, ražas ievākšanu un glabāšanu „debesu šķūnīs“.

F. V. Veiriha rokraksta ortogrāfija atbilst 19. gs. sākuma rakstu valodas tradīcijai, O. R. Klots rakstību modernizējis, <w> vietā lietojot <v>. Suntažu mācītāja E. Lopenoves sprediķi ir pārrakstījis ķesteris Augusts Zigismunds Bernhards, kurš patskaņu garumu un divskani /uo/ apzīmējis ar viļņotu svītru, piemēram, *wārd̄s*, *dōdees*; savukārt E. Lopenove patskaņu garumu un divskani /uo/ saknes zilbē norādījis ar taisnu svītriņu virs burta, piemēram, *wārd̄s*, *Ojols*.

Semināru apmeklēja ap divdesmit dalībnieku. Viņu vidū arī profesors Trevors G. Fennels (*Trevor G. Fennell*, Flindersa Universitāte, Adelaida, Austrālija). Arī šoreiz dalībnieki bija priecīgi par iespēju tikties un apmainīties domām, paliekot cerībās, ka līdzīgi semināri norisināsies arī turpmāk.

Pēteris Vanags
 Latvijas Universitātes
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Baltu valodniecības katedra
 Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
 pvanags@latnet.lv